

LESMAP BIJ DE VOORSTELLING VLUCHT!

Een productie van Viv&Viviane i.s.m. het Huis van Alijn

Met steun van

www.vivenviviane.be
v.v. Hilde Maria Bitterputstraat 18, 9000 Gent

www.vivenviviane.be

Reactie op de lesmap zijn welkom via hilde@vivenviviane.be

Woordje vooraf ...

Beste leerkracht,

U komt of kwam met uw klas naar VLUCHT! kijken.

VLUCHT! is een voorstelling over verlies, over de moeilijkheid van liefhebben en loslaten, bij jong en oud. Maar tevens gaat het over groot worden en de vragen die dit oproept. Wie ben ik? Ben ik normaal? Wat is normaal?

Sowieso zal dat reacties bij uw klas en uzelf losmaken. Die kunnen een schat aan lesmateriaal en gespreksonderwerpen betekenen voor uw groep.

Deze lesmap wil u inspiratie geven om met die reacties aan de slag te gaan in uw klas.

Omdat 'verlies' een thema van VLUCHT! is, bevat dit document ook de adressen van een aantal websites over rouwen bij kinderen en psychisch ziek zijn. Zij krijgen daar, jammer genoeg, mee te maken. Ook de kinderen uit uw klasgroep. Als dat gebeurt, kan u als betrokken leerkracht, hen een luisterend oor bieden. De informatie die te vinden is op die websites, kan u daarbij helpen.

De videobeelden en het geluidsdecor die gebruikt worden in de voorstelling, kunnen kinderen aanzetten tot eigen creaties op drama-, muziek-, beeld-/media- en bewegingsvlak. Daarom in deze lesmap ook een aantal ideeën om hen hierbij muzisch op weg te helpen in de klas.

Wij wensen u en uw klas in elk geval een mooie voorstelling

En wie weet...

Interessante gesprekken nadien ...

Leuke muzische lessen in de klas ...

De makers en spelers van VLUCHT!

INHOUDSTAFEL

A. Handig om te weten als begeleider voor de voorstelling	4
De makers van VLUCHT!	4
Synopsis van het stuk VLUCHT!.....	4
Over de vormen- en beeldtaal van VLUCHT!	5
B. Suggesties voor verwerking.....	6
Een klasgesprek over de voorstelling	6
Muzische lessuggesties na het bekijken van de voorstelling.....	7
Over de creatieve ontwikkeling van 10-12 en 12-14 jarigen.....	7
Drama.....	7
Beeld/drama	12
Muziek.....	13
Beweging.....	14
Mooie gedichten over familierelaties en verlies.....	15
C. Bijlages.....	22
1. Dialoogjes te gebruiken in dramales	22
2. Goed om weten over verlies en rouw bij kinderen en manisch depressiviteit.....	26

A. Handig om te weten als begeleider voor de voorstelling

De makers van VLUCHT!

- Regie: Hilde Maris, Tom Cornu
- Tekst: Tom Cornu
- Spel: Magda Vandewalle, Marc Debisschop en Silke Huysmans
- Scenografie: Bruno Stappaerts
- Beeld: Bart Hofman, Stien De Vrieze
- Muziek: Bart Maris
- Kostuumontwerp: Anny Maes
- Licht: Ruark Parmentier
- Productie-assistentie: Johnny De Meyer

Synopsis van het stuk VLUCHT!

Zita is een meisje van dertien. Haar vader is een jaar geleden verdwenen. Velen denken dat hij dood is, maar dat gelooft Zita niet. Hij zendt haar immers brieven via de postduiven van opa Leo. Hierin vertelt hij over zijn geheime missie. Op vraag van de wereldleiders moet hij uitzoeken wie of wat enorme gaten vreet in onze aarde. Hij heeft net een enorm nest wormen ontdekt die in een steeds sneller tempo de wereld uithollen. Zita leeft voor deze brieven.

Maar dan worden de duiven één voor één vermoord. Wie heeft hier de hand in? Een jaloerse duivenmelker? Een vijand van haar vader? De wormen? Zita wil uitzoeken wie de dader is. Ze betreft opa Leo in haar plan.

NB: Het bovenstaande kan u als introductie vertellen aan uw klasgroep, voor ze naar de voorstelling gaan. Als u zelf ook nog verrast wil worden door het verhaal, stopt u nu ook best met lezen van deze bladzijde tot na de VLUCHT!-ervaring.

Leo werkt maar schoorvoetend mee aan het detectivewerk. Hij werkt zelfs tegen. Hij heeft immers al snel door wie de dader is. Zijn vrouw Daisy probeert hem al maanden op de meest groteske manieren 'uit zijn kot te lokken'. Met het doden van zijn duiven neemt ze nu wraak voor zijn volhardend zwijgen, het voorliegen van Zita (hij schrijft immers de brieven), voor zijn vlucht in zijn duivenkot waar hem een dood door duivenmelkerslong wacht. Hoewel Leo steeds woedender wordt door het verlies van zijn duiven, durft hij de confrontatie met Daisy niet aan te gaan. Daisy betichten betekent met Daisy praten.

Op een nacht trekken Zita en Leo de wacht op voor het duivenkot. Na het eten van een 'pudding' valt Zita snel in slaap. Leo ziet hoe Daisy als ultieme noodkreet het duivenkot in brand wil steken. Hij vliegt op haar af, sluit haar op in het kot en dempt elk geluid met een muur van matrassen.

Wanneer Zita wakker wordt, beweert Leo een worm gevangen te hebben. Zita stuurt hij weg: het ondervragen van de worm is werk voor volwassenen.

Zita, die de volgende nacht terugkeert, ontdekt dat haar oma in het kot opgesloten zit. Samen schrijven ze een laatste duivenbrief. Het is het einde van het wormenverhaal. Een afscheid van Zita's papa. Een nieuw begin voor allen.

Over de vormen- en beeldtaal van VLUCHT!

Leuk dat jullie een 'maxi'slinter gebruikten' (Nele, 10 jaar)

Bij het maken van dit stuk, stond de gevoelswereld van het meisje Zita en de relaties tussen de drie personages centraal. Soms is de sfeer warm en vertrouwelijk, soms is het onwennig, kil en beklemmend. Net zoals dat het geval is in 'het echte leven', als er iets heel erg gebeurt. Een familie waar de mensen daar niet over praten, wordt door een kind als heel onveilig ervaren. Het mist warmte en geborgenheid. De oude vertrouwde omgeving is ineens heel anders en onvoorspelbaar.

Niet alleen bij de manier van spelen was dit 'vluchtige' en veranderlijke de leidraad, maar ook bij alles wat met de 'vorm' of 'scenografie' te maken had.

Scenografie is het ontwerpen van en beslissen over alle onderdelen van een toneelproductie die de scène maken tot wat ze moet zijn om de correcte sfeer van de voorstelling te maken (bron: Wikipedia).

In het geval van VLUCHT! wordt die sfeer door verschillende media gecreëerd:

- het decor: een grote, langgerekte spiraal op scène
- het lichtgebruik: door die spiraal op verschillende manieren te belichten, worden er verschillende sferen gecreëerd
- projectie van videobeelden: komen als 'indringers' in de wereld van Zita
- muziek, of beter 'geluidsdecor': samen met de videobeelden, zorgen die mee voor het beleven van het verhaal, ipv het alleen maar te bekijken vanop een afstand

Er is dus geen 'realistisch' decor. De verbeelding van de kinderen wordt aangesproken: zij vullen zelf de concrete invulling van de plaats waar het verhaal zich afspeelt in. De scenografie is vluchtig: een verandering van licht, van projecties, van muziek kan in een handomdraai een andere sfeer, emotie oproepen.

Dit is een dankbare ervaring om nadien in de klas aan de slag te gaan met beelden, media, decor, ... Een paar suggesties hierrond vindt u later terug in deze lesmap.

Aan u om te beslissen of u uw klasgroep vòòr de voorstelling vertelt dat er videobeelden en een geluidsdecor zullen zijn en geen realistisch decor. De ene groep is wat meer ervaren in het bekijken van voorstellingen dan de andere.

B. Suggesties voor verwerking

Een klasgesprek over de voorstelling

Mogelijke vragen die je de klasgroep kan voorleggen:

- Welk gevoel had je na de voorstelling?
- Weten jullie wat het 'echte' verhaal was ipv de brieven van Zita's papa die hij zozegd met de duiven van haar opa naar haar zond?
 - o Zie hiervoor de synopsis in deel 1 van deze lesmap.
 - o Om de ziekte van opa Leo uit te leggen:

Duivenmelkerslong:

Een duivenmelkerslong is een allergische reactie van longweefsel door contact met duivenstof. Meestal ziet men dat die reactie zich bij duivenliefhebbers openbaart rond het veertigste levensjaar. Het maakt weinig verschil of men erg allergisch is voor andere zaken of niet. De ziekte heeft ook niets te maken met de gezondheid van de duiven. Het gaat bij duivenstof vooral om de eiwitten in de ontlasting, die daar nogal rijkelijk in zitten. Naarmate meer duivenstof wordt ingeademd, des te sterker is de reactie van het lichaam.

- Wanneer had Zita het 'echte verhaal' door, volgens jullie?
 - o U kan het hebben over twijfels die kinderen en jongeren kunnen hebben bij het leven. De vergelijking met 'geloven in Sinterklaas' kan vallen: soms willen kinderen zo graag dat het waar is, dat ze doen alsof ze het geloven.
- Waarom zou de opa gelogen hebben tegen Zita volgens jullie?
- Wat vond je van de oma als ze mediteerde of 'goden aanriep'?
- Waarom deed ze die dingen volgens jullie?
- Wat vonden jullie van het decor / de video's / het geluid?
- Waarom zou de opa net 'wormen' verhalen vertellen aan Zita?
 - o Wormen worden door duiven opgegeten.
 - o Wormen kunnen symbool staan voor de hersenspansels van opa Leo. Die zuigen hem (net zoals de gangen in z'n verhalen) altijd maar verder weg van de waarheid, dat zijn zoon Dirk dood is.

Muzische lessuggesties na het bekijken van de voorstelling

Over de creatieve ontwikkeling van 10-12 en 12-14 jarigen

In VLUCHT! gaat het over Zita, een meisje dat op de wip zit tussen de kinder- en pubertijd. Ze loopt op de evenwichtsbalk tussen het duidelijk categoriseren van ervaringen en merken dat alles niet zomaar in hokjes te plaatsen is.

De voorstelling VLUCHT! is ook bedoeld voor deze leeftijdscategorie. Tijdens toonmomenten met een kinder- jongerenpubliek in het repetitieproces, merkten de makers en spelers dat een ruime groep van kinderen en jongeren de voorstelling kon smaken.

Daarom wordt de voorstelling aangeboden voor klasgroepen van 5de-6de leerjaar (10-12 jaar) en 1ste en 2de middelbaar (12-14jaar).

Ook al is er een groot verschil in creatieve mogelijkheden tussen een 10- en een 14-jarige, toch zijn onderstaande lessuggesties voor beide leeftijdscategorieën te gebruiken. Het is aan u om onderstaande suggesties in een vorm te gieten die bij uw groep past.

Een kind op deze leeftijd is een onderzoeker. Daardoor kan je in muzische lessen ook verder gaan dan hen enkel eenduidig vorm te laten geven aan een gevoel, een ervaring.

Op deze leeftijd kan het begrip 'meer lagen' in de communicatie en expressie aangeboord worden.

Drama

Drama : 'niet zeggen wat er staat'

In VLUCHT! verzwijgen de oma en de opa veel dingen voor Zita, om haar te beschermen. Veel dingen die zij zeggen, hebben eigenlijk een andere betekenis dan de 'letterlijk tekst' laat vermoeden.

In theater wordt die werkelijke betekenis 'subtekst' of 'ondertekst' genoemd. Eigenlijk is alles wat mensen zeggen gelaagd. Overal zit er iets achter, maar we zijn ons daar niet altijd bewust van. Het feit dat mensen ook dingen zeggen met 'ondertekst', maakt het leven ook draaglijker en luchtiger.

Als kinderen theater spelen, hebben ze de neiging om enkel de 'eerste laag', dus de bedoeling van de letterlijke tekst te spelen. Dat levert meestal geen interessante scènes op.

Je kan hen vanaf 10 jaar door dramasessies bewust maken van het bestaan van 'ondertekst' en hen ermee laten experimenteren.

Een dramasessie over het spelen van de 'ondertekst'

Eindtermen: In onderstaande dramasessie wordt gewerkt aan eindtermen 2 en 5 van drama van het basisonderwijs:

De leerlingen kunnen:

- spelvormen waarnemen en inzien dat de juiste verhouding tussen woord en beweging de expressie kan vergroten. (*Eindterm drama 2, basisonderwijs*)
- ervaringen, gevoelens, ideeën, fantasieën uiten in spel. (*Eindterm drama 5, basisonderwijs*)

Onderstaande dramasesessie kan in de eerste graad van het secundair onderwijs aan bod komen in de les Nederlands, waarbij aan de eindterm 'taalbeschouwing' wordt gewerkt.

Specifiek doel van de dramasesessie: De leerlingen spelen een scène op basis van een vaste tekst. Met fysiek en intonatie van de stem proberen ze de subtekst vorm te geven.

Duur: ongeveer 2 uren

Uitvoering:

Stap 1: Inleiding tot dramasesessie over subtekst (+/- 20 minuten)

- Hou eerst een groepsgesprek over de voorstelling (zie voor vragen 1. Aanleidingen tot klasgesprek over de voorstelling). Het 'echte' verhaal moet zeker voor alle leerlingen duidelijk zijn.
- Laat daarna onderstaand stukje uit VLUCHT! voorlezen door drie leerlingen. Lees zelf de regie-aanwijzingen voor (de schuingedrukte tekst).

Een stukje uit VLUCHT!

De tweede 'dag' in het stuk. Opa had gisteren een hevige hoestbui na het lezen van de brief van Zita's papa. Zita was in paniek en wou een ambulance bellen. Oma stelt Zita gerust en legt uit dat opa ziek is van bij zijn duiven te zijn. Hoe meer hij in zijn duivenkot zit, hoe zieker hij wordt. (duivenmelkerslong)

Ochtend. Leo is wakker. Daisy mediteert. Ze zoemt en doet rare oefeningen op de grond.

LEO : Stel u niet aan Daisy.

Daisy zoemt verder.

LEO : Wat wilt ge hier mee bereiken?

Zita komt er bij.

ZITA : Hey opa. Hey oma.

Wat is er met oma?

LEO : Uw oma is zot geworden.

DAISY : Zot is uw kot. Zot zijt gij. Ik verzin geen dingen.

LEO : Gij zou beter zwijgen.

DAISY : Gij zou beter praten.

LEO (tot Zita): Kom we laten die zottin hier.

Leo en Zita gaan weg van Daisy.

ZITA : Hoe voelt ge u vandaag, opa?

LEO :Goed. Kan niet beter.

ZITA : Moet ge nog hoesten?

LEO : Nee, nee. Die medicamenten dat is straf spul.

ZITA : Als ge wilt zal ik de duiven wel eten geven vandaag.

Oma zegt ...

LEO : Ze komen altijd terug.

ZITA : Oma ...

LEO : Ik word niet ziek van mijn duiven. Ik word ziek van haar gekakel. Uw oma is zot.

ZITA : En is dat erfelijk?

Leo is verbouwereerd.

LEO :Uw oma is niet echt zot. Ze doet dat om mij uit te dagen.

ZITA : Waarom?

LEO : Dat is tussen mij en oma.

ZITA : Gaat het over papa?

LEO : Wil je nog kijken of er een brief is?

- Bespreek nadien met de groep wat de drie mensen eigenlijk bedoelen met de zinnestjes die in het rood staan. Bij de tekst van Zita moet de zin aangevuld worden.
 - o Laat openheid voor verschillende mogelijke antwoorden.
 - o Als de leerlingen er echt niet uit komen, kan u zelf suggesties doen.
 - o Je kan de leerlingen per 2 laten zoeken naar de ondertekst bij de rode zinnestjes en terug het stuk tekst laten voorlezen, aangevuld met een paar van de onderteksten die leerlingen vonden.
 - o Een leidraad voor u:
 - oma Daisy wil praten over de dood van haar zoon en papa van Zita. Ze vindt de brieven die haar man verzint en dat hij Zita en zichzelf voorliegt helemaal niet goed. En dan doet haar man dat nog via de duiven, waar hij ziek van wordt.
 - voor opa Leo is het te pijnlijk om over die dood en ziekte van zijn zoon te praten en die dus te erkennen. Hij wil absoluut niet dat Daisy de waarheid aan Zita vertelt.
 - Zita vermoed wel dat de spanningen tussen haar grootouders te maken hebben met haar papa. Misschien vermoedt ze zelfs dan al dat haar papa dood is. Ze wil het hebben met haar opa over zijn ziekte, de duivenmelkerslong.

NB.: De vraag van Zita "Is dat erfelijk?" (het feit dat oma zot is), kan een aanleiding zijn om het met uw klasgroep te hebben over de ziekte van haar papa, manisch-depressiviteit. Ook de vrees van Zita om zelf ook 'zot' en dus ziek te worden, kan bij kinderen in uw klas spelen. Bevattelijke info voor kinderen over psychisch zieke mensen, kan u vinden op www.koppvlaanderen.be

Omdat deze vraag u te ver van het doel van de dramasessie brengt, is het raadzaam om hier extra tijd op een ander moment voor uit trekken.

Stap 2: Voorbereidende oefeningen tot het spelen van subtekst: het oefenen van emoties

1. De emotiebus:

- Een drama-oefening met gans de klas.
- Ruimte: je hebt veel plaats nodig, stoelen worden gezet zoals de stoelen van een lijnbus;
- Je begint zelf als chauffeur.
- Je legt uit dat het een heel speciale bus is: iedereen stapt apart op en moet duidelijk kiezen hoe. Blij, bang, boos, verdrietig, afgrijzen (als er iets stinkt) of verbaasd. Dit zijn de basisemoties: het gezicht dat daarbij hoort, is heel typisch en herkenbaar voor iedereen.
- Degenen die al op de bus zitten, nemen die emotie over en reageren op de nieuwe passagier vanuit die emotie. Er wordt een kaartje besteld, gepraat met de chauffeur, de andere passagiers, ...
- Je kan daarna de oefening opnieuw doen met een kind als chauffeur, zodat jij de kinderen kan observeren.
- Valkuilen:
 - o Verdriet kan te overdreven gespeeld worden, zodat de speler de lachers op de hand krijgt. Geef de kinderen fysieke handvaten om verdriet te spelen: je maakt je klein, ademhaling is onregelmatig, in schokken, je spreekt stil en niet veel.
 - o Bevestig het spel van een kind dat dit mooi naar voor brengt.
 - o In plaats van de emotie over te nemen, reageert de buschauffeur op de emotie van de passagier. Vb; Verdrietige passagier wordt getroost door buschauffeur. Dit is niet de bedoeling.
 - o Er zijn te veel acties door elkaar (zeker bij de emotie 'boos') zodat het voor een publiek onleesbaar wordt.
 - o Zoek met de kinderen samen naar de oplossing. Met zo veel mensen samen spelen, betekent dat we de actie moeten concentreren. De kijker moet de actie makkelijk kunnen volgen. Bijvoorbeeld: discussie tussen chauffeur en boze passagier over prijs ticket, die discussie wordt overgenomen door 2 andere passagiers, de rest van de bus bevestigt, de discussie gaat verder tussen een groepje achteraan in de bus, ...

2. Bij de bakker

- Drama-oefening per 2 of 3.
- Emoties overnemen van elkaar in situatie: bakker-klant

- De klant komt binnen bij de bakker met een duidelijke basisemotie (blij, bang, boos, verdrietig, afgrijzen, verbaasd) en bestelt op die manier ook z'n brood of éclairs of koffiekoeken of ...
- De bakker neemt die emotie over en bedient de klant dus ook op die manier.
- Dit geeft soms hilarische situaties en kan op een sketch lijken. Ga wel verder door naar de volgende stap, om het doel 'ondertekst spelen' te bereiken.

Stap 4: In groepjes van 2 met bestaande tekst verschillende onderteksten spelen (zie dramasessie 4 3de graad)

- Per 2 lezen ze onderstaand tekstje:

Belleke Trek

A: Ben je er klaar voor?

B: Ja, natuurlijk.

A: OK dan, zoals af gesproken.

(ze gaan naar de deur van het dichtstbijzijnde huis. B' s vinger gaat aarzelend naar de bel, trekt hem dan terug).

A: Je wordt nu toch niet bang hè?

B: Ik bang, ik?

A: Kom op dan.

(vinger gaat weer aarzelend naar deurbel en terug)

B: Geen goesting.

A: Kom op!

(B belt aan en ze rennen alle twee heel hard weg)

- Daarna spelen ze onderstaande situaties met bovenstaand tekstje (geen tekst erbij verzinnen), ze wisselen elke keer van rol:
 - o B is bang
 - o B is bang, maar wil niet dat A dat ziet
 - o A vindt B een slappeling
 - o B vindt dat A stinkt
 - o A vindt dat B stinkt
 - o B is verliefd op A, wil het zeggen, maar durft niet
 - o Ze hadden ruzie, maar spelen nu weer samen. A vindt dat heel fijn, B niet.
 - o ...

NB: Laat de duo's tegelijkertijd aan de slag gaan, stap rond tussen de spelers en volg hier en daar een scène mee. Geef eventueel feed-back en sturing.

Stap 5: Verschillende tekstjes door duo's laten onderzoeken en spelen, reden voor subtekst zelf verzinnen

- Verdeel de verschillende dialogies uit bijlage 1 onder de duo's. Er zullen telkens 2 à 3 duo's zijn met hetzelfde tekstje.
 - o Laat ze het tekstje lezen.
- De rollen worden verdeeld
- Per 2 stappen ze door de ruimte en zeggen (met papier in de hand) de tekst op verschillende manieren :
- als heksen
 - o als heel dikke, zware meneren
 - o als heel bange muisjes
 - o als grote zagen (heel monotoon)
 - o eens proberen 1 iemand als een gevaarlijke reus, de andere als bang meisje
 - o 1 iemand als een clown, die altijd lacht; de andere als een heel serieuze juffrouw
 - o als zatte mensen (vooral kaak en mond los, minder concentreren op hoe je dan stapt)
 - o met 1 van de 5 basisemoties: blij, bang, boos, verdrietig, afgrijzen, verbaasd
 - o ...

Doel: kinderen ontdekken dat er niet 1 mogelijke of 'juiste' zegswijze is en oefenen verschillende intonaties

- Per 2 uitmaken waarover de tekst gaat, laat ze bepalen wie de tekst zegt, wat zijn A en B voor een mensen
- Ze moeten een situatie verzinnen waardoor A of B (best niet allebei) een 'ondertekst' heeft, dus niet zegt wat hij/zij eigenlijk bedoelt
- Oefenen in duo. Als begeleider gaan coachen in groepjes. (sturen op fysiek, stemgebruik, ...)
- De scènetjes met dezelfde tekst worden na elkaar gepresenteerd
- Korte nabespreking: was de sfeer verschillend per scène? Kan je de 'ondertekst' raden? Dat laatste is in de bijgevoegde scènetjes erg moeilijk omdat ze zo kort zijn. Maar dat is ook niet de bedoeling: als het publiek merkt dat er iets anders speelt, dan alleen de letterlijke tekst, zijn ze in hun opdracht geslaagd.

Beeld/drama

Voor het decor van VLUCHT! werd gekozen voor een grote spiraal op scène. Dat zou het duivenkot kunnen zijn, maar staat ook symbool voor de zuigende kracht van die holttes en gangen waarover opa Leo het heeft in zijn brieven. Je kan er misschien ook de wormen inzien of de hersenspinsels van opa.

Als kinderen een toneeldecor maken, zullen ze dat meestal zo realistisch mogelijk maken. Het is interessant om hen op deze leeftijd de stap te laten zetten naar 'minimalistische' oplossingen, waarbij de vorm abstracter wordt.

Suggestie voor een beeld-/dramales

Eindtermen: Er wordt gewerkt aan eindtermen 4 en 6 van muzische vorming- beeld van het basisonderwijs.

De leerlingen kunnen:

- plezier en voldoening vinden in het beeldend vormgeven en genieten van wat beeldend is vormgegeven. (eindterm 4)
- tactiele, visuele impressies, ervaringen, gevoelens en fantasieën op een beeldende manier weergeven. (eindterm 6)

Uitvoering:

- In groepjes van 4 à 5 leerlingen.
- Elk groepje krijgt een paar 'bouwstenen'
 - o Een groot zeil/doek
 - o 2 à 3 stoelen
 - o Een emmer
 - o Een grote bordlat
 - o ...
- Elke groepje mag met die bouwstenen een 'kunstwerk' maken. Niet alle bouwstenen moeten gebruikt worden.
- Geef een kernwoord mee voor het kunstwerk: vb. de zotheid, verdriet in de zon, zigzag, ...
- Laat de groepjes naar elkaars kunstwerken kijken en ga na of er dingen zijn die terug komen bij hetzelfde onderwerp (qua grootte, lijnen, ...).
- Bespreek het decor van VLUCHT! en het feit dat het niet realistisch was. Misschien ook wel zoals de 'kunstwerken' die zij net maakten.
- Laat de groepjes nu een decor maken met hun bouwstenen.
- Voorbeelden voor onderwerpen:
 - o Een gezellige plek
 - o Een kermis
 - o Een eindeloze rivier
 - o Een fuifzaal
 - o ...
- Je kan de groepjes in elkaars decor een korte scène rond de opgegeven plek laten spelen. Of je kan de dialogies gebruiken uit bijlage A.

Muziek

Voor de voorstelling maakte Bart Maris (trompettist in vele groepen) de muziek of eerder het geluid bij de video's. Hij vertrok van de duivengeluiden die de spelers zelf maakten op één van de eerste repetities en bewerkte en monteerde ze, tot de soundtrack ontstond die de makers wilden.

Suggestie voor een muzikles rond VLUCHT!: het maken van een geluidsdecor

Eindtermen: Er wordt gewerkt aan eindterm 2 van muzische vorming- muziek van het basisonderwijs:

"De leerlingen kunnen improviseren en experimenteren, klankbronnen en muziekinstrumenten uittesten op hun klankwaarde en in een muzikaal (samen)spel daarvan gebruik maken."

Deze sessie kan binnen het vak muziek in het secundair onderwijs gegeven worden binnen de eindtermen waarnemen en musiceren.

Uitvoering:

Met uw klasgroep kan u zowel 'live' geluiden maken als een opname met montage.

- Vertel aan uw groep over een plaats en de sfeer die daarbij hoort. Voorbeelden:
 - o Aan zee op een winderige dag
 - o 's Nachts in een verlaten ongerechte buurt, met scheurende auto's en een eenzame voetgangers
 - o In een donker bos.
 - o ...

Een 'live' geluidsdecor

- Iedereen gaat op zoek naar een geluid dat in die sfeer zou kunnen passen. Hierbij kunnen eigen lichaam of voorwerpen aanwezig in de klas gebruikt worden.
- Laat de leerlingen de ogen sluiten en de sfeer van de opgegeven plaats wordt opgebouwd door het maken van de geluiden.
- De opdracht is wel dat het rustig moet beginnen (1 bepaald geluid), dat het dan sterker wordt (geleidelijk aan komen geluiden erbij) en dat het dan weer afneemt om terug stil te worden.

Een geluidsdecor via opname en montage

Kinderen en jongeren zijn de dag van vandaag beter vertrouwd met (geluids-)opnames.

- Laat hen een geluid zoals hierboven beschreven opnemen.
- Als u zelf een gratis muziekprogramma op uw computer download (vb. Audacity), kan u aan de slag met opgenomen geluiden van de leerlingen. Misschien is er wel een ouder of oudere broer of zus die dit voor u wil doen.
- Deze opnames kunnen dienen als geluid bij filmpjes die zelf gemaakt worden.

Beweging

Suggestie voor een bewegingsles rond VLUCHT!

Eindtermen: Er wordt gewerkt aan eindterm 2 van muzische vorming- beweging van het basisonderwijs:

“De kinderen kunnen een eenvoudig bewegingsverhaal opbouwen met als vertrekpunt iets wat gehoord, gezien, gelezen, gevoeld of meegemaakt wordt.”

Uitvoering:

- Je kan de kinderen in duo's laten werken aan hun 'VLUCHT!-dans'
- Kernwoorden zijn **tederheid** en **onwennigheid**.
- Dat contrast moet duidelijk te zien zijn in hun presentatie.

- Via volgende website kan je meer informatie vinden over contactimprovisatie en ook mogelijke inleidende oefeningen, voor je de leerlingen de kernopdracht geeft.
<http://www.dansavontuur.nl/contactimpro2.htm>

Mooie gedichten over familierelaties en verlies

‘Dood ben ik pas, als jij me bent vergeten’ (Bram Vermeulen)

Waar vind je de woorden om het te hebben over dood en rouw bij kinderen, jongeren?

Ook al is er geen concrete aanleiding in de klasgroep, een gedicht aanreiken is altijd een meerwaarde. Het laat kinderen en jongeren de kans om na te denken over eigen gevoelens en ervaringen.

Verdriet

Mijn oma heeft geen tranen meer.

Ze huilt nog.

Maar haar gezicht is droog.

Kom, zegt ze en wijst

Naar buiten waar de middag

Heel licht is en warm.

Oma heeft geen tranen meer

En nog maar weinig woorden.

Gil vander Heyden

Inhalen

Morgen haal ik hem in

morgen sterft hij voor de vierde keer

ben ik dan groter

word ik ouder

wordt mijn grote broer mijn kleine

-mijn ogen vind ik

in de spiegel

maar waar zijn de zijne

Hans Hagen

Vragen

Doet doodgaan

heel veel pijn

En als de zon gaat slapen

wie geeft haar dan een zoen?

Er ligt geen antwoord klaar

ik hun haar

de geheimtaal van de dingen

Hoe zeg ik

wij zijn zoekgeraakt

de dood

maakt geen verschil.

Zij vult mijn zwijgen in

met weer een nieuwe vraag:

Toen ik er nog niet was

waar was ik dan?

Christina Guirlande

Gisteren vond ik je

Gisteren vond ik je

helemaal niet eng.

Je was een beetje geel

maar zag er beter uit

dan in de laatste maanden.

Je zweette niet meer.

Je leek kleiner.

Ze zeiden dat je

er mooi bij lag

maar ik zag dat je

wachtte. Je wou weg.

Nu moet je ergens zijn.

Vannacht ben je daar

voor het eerst. Ik hoop

dat je niet bang bent.

Dat het wennen zal. Dat ze

aardig zijn.

Misschien zie je me

nu. Dan weet je

hoe ik je mis

en dat ik flink ben.

Kees Spiering

Afscheid

We stonden doodstil buiten – te klein voor

grote woorden tegen ruggen aan te kijken

tot het schuifelen begon

en we hem eindelijk zagen,

vvriendje, verslagen

Zichtbaar moeilijk om dragen was het

Hij hoorde bij ons

We gleden langs een kist vol vader
Handen streelden. Veel diende uitgewist

hoe men hem vond bijvoorbeeld:
tong uit de mond, hangend voorover

De pastoor zalfde, gooide er veel wierook
omheen
Had daar geen woorden voor.

Jan van Meenen

lets ergs

Na een week weg
zit in de klas
gelukkig weer
Mijn vriendje,
maar wél met zijn verdriet.
Ik wou
dat ik hem kon troosten,
maar hoe
dat weet ik even niet.

Straks op het schoolplein
ga ik naar hem toe.
En weet ik niets te zeggen...
dan doe ik alleen
een arm om hem heen.

Theo Olthuis

Verdriet is als een zware steen

Verdriet is als een zware steen
die aan een touw
om je nek hangt.

Het maakt
dat men zich zwaar voelt
en alleen maar
- met gebogen hoofd -
naar eigen verdriet
kan kijken.

Op dat ogenblik
ziet men de leuke dingen
van het leven niet meer.

Zo'n zware last
kan men niet alleen dragen.

Als er dan iemand is die luistert,
lijkt het
of men het niet meer alleen
hoeft te verwerken.

Even lijkt het minder zwaar.

Werner Storms

ik wou, ik wou...

ik weet niet wat ik wou

binnen is het stom

buiten is de kou

mijn hoofd kan niks verzinnen

maar ik wil niet meer binnen

en waar zijn alle kinderen heen?
ik wou, ik wou...nooit meer alleen

Miep Diekmann

Opa

Opa keek vaak in onze tuin
naar die zeven sprietjes gras,
en daar zag opa dan een koe
die er helemaal niet was.

En later, in het ziekenhuis,
kon hij verwonderd vragen
waarom ze toch de buitenmuur
uit zijn kamer hadden geslagen.

Voor opa was het doodgaan
dus niet zoiets als nacht:
het was de steeds grotere ruimte
die hij voor zichzelf had bedacht

Willem Wilmink

Alles blijft

Daar stond een muur die ik heb aangeraakt.
De muur werd afgebroken. Van het puin
Werd verderop een fundament gemaakt.
Ik plantte een fruitboom in mijn oude tuin.

Die werd geasfalteerd. Vijf meter diep
Houdt zich een wortelstronk nog grommelend koets.

Vijf eeuwen lang desnoods. De Spaanse griep
Landt ooit op Mars omdat ik heb gehoest.

Er was een vriend aan wie ik heb geschreven,
Een rots waar ik mijn nam in heb gekerfd.
Je bent een deel van alles bij je leven
En alles blijft bestaan wanneer je sterft.

Gerrit Komrij

O, ik weet het niet
o ,ik weet het niet,
maar besta, wees mooi.
zeg: kijk, een vogel
en leer me de vogel zien
zeg: het leven is een brood
om in te bijten en de appels zien rood
van plezier, en nog, en nog, zeg iets.
leer me huilen, en als ik huil
leer me zeggen: het is niets.

Herman de Coninck

C. Bijlages

1. Dialogogjes te gebruiken in dramales

Hier komen

A : Dat moet je hier komen zeggen.
Dat durf je niet, hè?

B : Oh nee?

A :Nee.

B :Ik kom er zo aan.

A :Kom dan.
Je durft niet, hè?

B :Wedden van wel?

A :Kom dan.

B :Waarom kon je zelf niet?
Dat durf je niet, hè?

A :Natuurlijk wel.

B :Wedden van niet?

A :Wedden van wel?

B en A: Kom dan.
Hie-ier.
Je durft niet, hè?

*Dialogogje uit Rooyackers, P., Rooyackers, B., Mende, L., 100
speelteksten voor kinderen. Nieuwe speelteksten voor iedereen vanaf 8 jaar. Panta
Rhei, Katwijk, 2006, ISBN: 90.76771.68.5.*

Geheim

A : Ik heb een geheim.

B : Een geheim?

A : Ssst.
Niet zo hard.
Straks hoort iemand je.

B : Wie?

A : Weet ik veel.
Iemand.
Wil je het horen?

B : Je geheim?
Natuurlijk.

A : Even wachten.

B : Wachten waarop?

A : Tot de kust veilig is.

B : Veilig voor je geheim.

A : Ja.

B : Moeten we nog lang wachten?

A : Nog even.

B : Is de kust al veilig?

A : Bijna.

Dialogje uit Rooyackers, P., Rooyackers, B., Mende, L., 100 speeltteksten voor kinderen. Nieuwe speeltteksten voor iedereen vanaf 8 jaar. Panta Rhei, Katwijk, 2006, ISBN: 90.76771.68.5.

Je bent onze vriend (3 spelers)

A : Je bent onze vriend of je het nu wil of niet!

C : En wat gebeurt er als ik jullie vriend ben?

A : Dan nemen we je mee naar de film en krijg je een ijsje van ons.

C : Dat is alles?

B : Nee, zeker niet.

A : Je moet op onze verjaardagsfeestjes komen.
Je moet met ons mee knikkeren.

C : Ik heb geen knikkers.

B : Die krijg je van ons.

C : Verder nog iets?

A : Jazeker!
Met Kerstmis ... krijg je van ons een kaartje!

C : En wat moet ik daarvoor terug doen?

A + B: Niks joh.

C : Oh, bedankt.

A : Daar heb je toch vrienden voor.

Dialogje uit Rooyackers, P., Rooyackers, B., Mende, L., 100 speeltteksten voor kinderen. Nieuwe speeltteksten voor iedereen vanaf 8 jaar. Panta Rhei, Katwijk, 2006, ISBN: 90.76771.68.5.

Rijk

A : Ik ga rijk worden!

B : En hoe ga je daar voor zorgen?

A : Ik open een café in de woestijn.

B : Stommerik, daar komt bijna nooit een mens voorbij.

A : Dat weet ik wel, maar als die dan voorbijkomt,
dan zal die wel heel veel dorst hebben.

2. Goed om weten over verlies en rouw bij kinderen en manisch depressiviteit

1. Over rouw bij kinderen en jongeren

Bron: www.in-de-wolken.nl

“Kinderen rouwen ook, hoe klein ze ook zijn. Rouw van kinderen lijkt veel op rouw van volwassenen. Op een paar punten wijkt het echter af. Tot een jaar of twaalf is hun denkproces is nog niet volledig ontwikkeld en snappen ze bepaalde dingen nog niet. Ook denken ze soms mede schuldig te zijn aan het overlijden omdat ze iets stouts gezegd, gedaan of gedacht hebben (magisch denken). Het is belangrijk dit in de gaten te houden.

Hun gevoelens hebben ze minder onder controle dan volwassenen en ze houden ook minder rekening met conventies. Dus soms reageren kinderen erg explosief. Anderzijds zijn er ook kinderen die helemaal in hun schulp kruipen en nauwelijks iets laten zien van wat hen bezighoudt. Ze houden daarbij vaak rekening met hun rouwende ouders, willen onbewust hun eigen verdriet daar niet aan toevoegen. Ze zijn ook afhankelijk van de grote mensen om hen heen. Als die hen niet goed voorbereiden, informeren en betrekken dan kunnen kleine kinderen zelf ook niks. Rouw bij kinderen is vaak zichtbaar via het gedrag. ‘Lastig’ gedrag is soms een uiting van verdriet, niet wetende hoe ze die chaos aan gevoelens op een andere manier moeten uiten.

Kinderen verliezen meer dan degene die dood is. Ze verliezen vaak ook hun ouder(s), althans de ouder(s) zoals zij die kenden en hun vertrouwd waren. De sfeer in het gezin verandert, allerlei vertrouwdheden vallen weg. Soms is er een tijdlang weinig aandacht voor hen. Het is dan belangrijk dat er vertrouwde anderen zijn die de ouders kunnen ondersteunen bij de opvang, zoals de leerkracht op school, een tante of oom of vrienden.

Voor meer informatie over rouw bij kinderen verwijzen we u naar het boek Jong Verlies van Riet Fiddelaers-Jaspers, in 2005 uitgegeven bij Ten Have in Kampen.”

“Rouwinformatie - Rouwen van jongeren

Typisch voor jongeren is dat het omgaan met het verlies samengaat met de zware taken die ze in de puberteit al hebben: het zoeken van een eigen identiteit, zelfstandig worden, school- en loopbaankeuzen maken en voor de eerste keer een vaste en intieme relatie aangaan. Jongeren voelen zich onvoorbereid en verward door de warboel aan emoties en door hun gebrek aan ervaring. Jonge mensen zijn daarnaast, meer dan volwassenen, geneigd om het verdriet te vermijden en te ontkennen. Als dat lang aanhoudt kan het de verliesverwerking blokkeren en kunnen gedrags- en emotionele problemen nog lang daarna voorkomen.

Begrijpen wat dood zijn is

Jongeren zijn in staat te begrijpen dat de dood niet teruggedraaid kan worden en weten dat iedereen doodgaat. Hun denkvermogen is wat dat betreft op hetzelfde niveau als dat van volwassenen. Maar dat betekent nog niet dat ze hun verstand op dezelfde manier gebruiken. Tussen in staat zijn op een volwassen manier de biologische aspecten van dood gaan en dood zijn te kunnen begrijpen en op een volwassen manier met de dood om te kunnen gaan, blijkt een kloof te zitten. Misschien is dit de verklaring voor het feit dat jongeren soms onnodig risicogedrag vertonen. Dat gedrag kan gezien

worden vanuit de gedachte: "Iedereen gaat dood, maar mij overkomt dat niet. Ik kan laten zien dat ik de dood te slim af ben." Onder invloed van leeftijdgenoten kan dit behoorlijk uit de hand lopen. Ze beschermen zich door uit te gaan van een dood die volgens vastgestelde regels handelt en die de rangorde volgt die gekoppeld is aan leeftijd. Ze gaan er daarbij vanuit dat de oudsten het eerst aan de beurt zijn. Maar als de dood onverwacht iemand kiest, als iemand overlijdt 'die niet aan de beurt is', doen ze de angstige ervaring op dat menselijke verdedigingsmechanismen weinig waard zijn.

Ervaring speelt een rol in het omgaan met de dood van iemand in de naaste omgeving. Volwassenen hebben hierin meestal meer ervaring dan jongeren, ze hebben al meer meegemaakt. Dat maakt dat volwassenen rouw beter in toekomstperspectief kunnen zien. Ze weten dat na verloop van tijd de pijn minder wordt en het leven er weer beter uit kan gaan zien. Bij jongeren maakt het gebrek aan ervaring het rouwproces extra verwarrend en angstaanjagend.

Verbergen van rouw

Rouw van jongeren wordt vaak over het hoofd gezien. Daar dragen ze zelf ook aan bij. De jongeren zijn zelfstandigheid aan het verwerven, stellen zich steeds onafhankelijker op, richten zich meer op leeftijdgenoten en willen daarbij niet 'afwijken'. De rouwende jongere is zich ervan bewust dat hij anders bekeken en anders behandeld wordt en in enkele opzichten ook anders is dan leeftijdgenoten. Daardoor voelt hij zich in verlegenheid gebracht als zijn verlies en de gevolgen daarvan ter sprake komen. Bovendien wil hij zijn emoties in de hand houden. Daarom doet hij veel moeite om te voorkomen dat er over het verlies gesproken wordt en zal hij het belang en de betekenis van het verlies vaak kleiner maken dan het in werkelijkheid is.

De behoefte aan niet anders willen zijn, stabiliteit en voorspelbaarheid zorgt ervoor dat jongeren zoveel mogelijk normaal proberen te doen om een doorsnee tiener te lijken. Ze bouwen een muurtje om zichzelf heen en doen er veel moeite voor om aan de buitenkant niks te laten merken. De binnenkant is echter heel anders. Daar zit de pijn, de eenzaamheid en de rouw.

Ook thuis verbergen ze hun rouw. Ze vallen hun ouder(s) niet lastig met hun verdriet omdat ze zien dat hun vader of moeder het ook moeilijk heeft en ze deze willen beschermen.

School is een vertrouwde omgeving waar ze wekelijks vele uren verblijven. Hoewel ze ook daar hun masker dragen om de rouw te verbergen, kunnen jongeren geen verbinding met school houden wanneer er geen aandacht is voor hun verlies. Die aandacht hoeft niet groots en meeslepend te zijn, het kan ook subtiel zijn.

*Voor meer informatie over rouw bij jongeren verwijzen we u naar het boek *Mijn troostende ik van Riet Fiddelaers-Jaspers, in 2004 uitgegeven bij Ten Have in Kampen.*"*

2. Leven en dood op school

bron: 'Als de dood voor de dood op school?' van vzw Leefsleutels

Zou het kunnen dat de kwaliteit van opvoeding en onderwijs mee wordt bepaald door de manier waarop de thema's dood en verdriet ter sprake worden gebracht bij kinderen en jongeren?

Dood en rouw zijn onvermijdelijk in het leven, ook bij kinderen, ook op school. De meeste klassen krijgen vroeg of laat te maken met verlies en verdriet, dood en rouw. Veel leerkrachten vinden het moeilijk om om te gaan met het verdriet van anderen. Daarbij worden ze vaak ook geraakt in hun eigen verdriet. En juist een leerkracht kan voor een kind in moeilijke dagen een rustbrenger zijn, een vertrouwenspersoon of een ankerfiguur. Hoe overleef je dat als leerkracht, als mens?

Kinderen en de dood

Kinderen en de dood... het blijft een tegenstelling oproepen met 'vrolijke' kinderen aan het begin van het leven en dood aan het einde. En hoe verder beiden uit elkaar liggen, hoe beter. Liefst zelfs zó ver dat je er in de tussentijd niet hoeft bij na te denken.

Het is echter onvermijdelijk dat kinderen in aanraking komen met de twee enige zekerheden van het leven: geboorte en dood. In sommige gevallen zal die confrontatie zelfs onverwacht vroeger plaatsvinden dan we zouden willen.

Hoe kinderen naar de dood kijken is afhankelijk van hun leeftijd.

Tot 3 jaar hebben kinderen geen echt doodsbesef. Ze maken geen onderscheid tussen levende mensen en dieren en niet-levende voorwerpen, wel tussen beweging, geluid en stilte. Baby's en peuters zijn heel sfeergevoelig. Ze voelen heel goed aan dat er in hun directe omgeving iets heel ingrijpends is gebeurd. Omdat baby's nog geen ik-besef hebben, drijven zij als het ware op de emoties van hun omgeving. Ze zijn wel in staat om na een verlies snel een nieuwe hechting aan te gaan met iemand die zijn behoeften bevredigt, maar een plots verlies kan wel sporen nalaten, met mogelijk hechtingsproblemen later.

Van 3 tot 6 jaar groeit de notie van begrippen en maken kinderen een onderscheid tussen wat dood en levend is. De dood is voor hen iets tijdelijk, een soort slaap. Ze denken dat je een tijdje dood kunt zijn, zoals in hun spel, of zoals in de sprookjes Sneeuwwitje en Roodkapje, om daarna weer levend te worden. Ze beginnen ook te beseffen dat dood en verdriet met elkaar te maken hebben. Maar voor kleuters is het niet zo simpel om gevoelens en gedachten te verwoorden (voor volwassenen is dat overigens evenmin eenvoudig!). Zij uiten dat vaak in boosheid of in een afhankelijk gedrag.

Van 6 tot 9 jaar wordt de dood definitief en onherroepelijk, maar is ze nog niet onvermijdelijk en universeel. Het magische beeld van de dood wordt ingeruild voor een objectiever doodsbesef rond de tijd dat het kind zijn sinterklaasgeloof verliest. Op deze leeftijd gaan ze soms fantaseren over dood zijn. Maar juist dit fantasievolle denken kan hun ook angsten en schuldgevoelens bezorgen, alsof zij op een of andere manier de dood van een ander mee zouden hebben veroorzaakt. Op de lagere school krijgen de kinderen ook aandacht voor de uiterlijke dingen die bij een sterfgeval horen, zoals de kist, de lijkwagen, de begraafplaats of het crematorium. Het is belangrijk als leerkracht de

kinderen hun eigen vragen te laten beantwoorden en hen daarin te beluisteren, maar hen ook te bevrijden van totaal verkeerde ideeën en informatie.

Vanaf 10 jaar is de dood universeel en onvermijdelijk. De dood is iets van het verre einde van het leven, maar de persoonlijke emotionele afstand blijft in de meeste gevallen vrij groot, tenzij hun leven reeds werd doorkruist door de dood van een gekende en geliefde. Vaak wordt het losmakingsproces van thuis dan verstoord: zij moeten als het ware terugvallen op de ouders die zij proberen te ontgroeien. Tieners hebben meestal een volwassen doodsbesef, al weigeren ze vaak te aanvaarden dat het hun ook kan overkomen. Typisch voor deze leeftijdsgroep is hun nuchterheid en zelfstandigheid. Ze durven zich nogal eens stoer op te stellen. Ze vragen om erkenning in hun volwassen zijn. Sommige pubers sluiten zich helemaal af voor hun volwassen omgeving en beginnen pas met rouwen na verloop van tijd.

Vragen van kinderen

Kinderen stellen soms 'moeilijke' vragen over 'moeilijke' thema's als de dood.

Probeer vooral te luisteren naar het gevoel dat achter de vraag steekt en speel de vraag dan terug door hen uit te nodigen zelf een antwoord te formuleren. Op die manier komen kinderen soms dichter bij hun eigen beleving rond dit thema. Pas daarna kan je je eigen antwoord formuleren zo eerlijk en verstaanbaar mogelijk. Je kan eraan toevoegen dat dit jouw antwoord is en dat er ook vragen zijn waar niemand een antwoord op heeft. Enkele veel gestelde vragen zijn: wat is dood? Waarom gaan mensen dood? Waar gaan mensen naartoe als ze doodgaan? Is het mijn schuld? Wie gaat er nu voor mij zorgen?

Kunnen kinderen rouwen?

Ja, kinderen kunnen rouwen, zij het op hun eigen manier als ze er tijd en ruimte voor krijgen, thuis en op school. Ook bij kinderen wordt het voelen, het lichaam en het denken aangetast, maar anders dan bij volwassenen. Vooral het denken is nog niet ontwikkeld zoals bij volwassenen, ze begrijpen niet altijd wat er precies gebeurt en ze nemen de dingen vaak letterlijk op. Op het gevoelsmatige vlak, zijn ze niet altijd in staat hun gevoelens te verwoorden, meestal kunnen ze dit beter tekenen of spelen. Kinderboeken zijn het middel bij uitstek om met kinderen stil te staan bij verlies en verdriet.

De emoties van rouwende kinderen kunnen soms zo explosief zijn, dat volwassenen niet weten hoe ze ermee moeten omgaan. Omgaan met de dood is immers omgaan met gevoelens en relaties. En van de vier basisgevoelens (blij/bang/boos/bedroefd) komen bij een overlijden meestal de laatste drie naar boven. Deze worden vaak als negatieve gevoelens beschouwd, waardoor ze niet zelden gepaard gaan met een schuldgevoel. Van die drie gevoelens is boosheid misschien nog het moeilijkst om mee om te gaan. Boosheid kun je zien als een poging om de wereld naar je hand te zetten, om het als het ware ongedaan te maken. Maar juist door die boosheid stoot de rouwende vaak de omgeving van zich af, juist op een moment dat hij die steun wel nodig heeft.

Herkenbaar rouwgedrag bij kinderen

Ieder rouwverloop is anders, toch komen bepaalde kenmerken vaak voor:

uitgestelde rouw: onbewust wil het kind zijn ouders sparen omdat ze zelf al zoveel verdriet hebben. Daarbij zet het kind zijn rouwgevoelens als het ware opzij en wacht het tot de ouders over het ergste heen zijn. Pas wanneer de omgeving genoeg veiligheid biedt, komt het verdriet om het verlies naar boven.

wisselend gedrag: kinderen zijn emotioneel erg labiel en kunnen van het ene moment op het andere totaal tegenstrijdige gevoelens ervaren. Het is voor hen moeilijk om langere tijd in eenzelfde rouwgevoel te zitten. Zo kunnen hartverscheurende tranen na tien minuten worden weggelachen met een gelukzalige schater.

regressief gedrag: een kind in rouw kan terugvallen in een vorige ontwikkelingsfase. Het gaat zich dan kinderlijk gedragen en zich angstig aan zijn ouders vastklampen. Jongere kinderen kunnen weer gaan duimzuigen of bedwateren.

aangepast gedrag: soms passen kinderen zich zo aan hun omgeving aan dat er uiterlijk niets te merken valt van de pijn en het verdriet dat in hen leeft. Maar al zie je er niets van, toch kan het zijn dat ze er zelf mee bezig zijn.

niet anders willen zijn: jongeren horen graag bij hun leeftijdsgenoten en willen zo min mogelijk verschillen, en als ze dan rouwende zijn, willen ze dat zo min mogelijk laten merken om niet uit de toon te vallen.

explosieve emoties: soms zijn de emotionele reacties van kinderen veel heviger dan die van volwassenen. Het heeft dan vaak iets van een relatief korte maar des te hevigere explosie van woede, agressie, verdriet. Sommige kinderen voelen die hysterische gevoelens in zich, maar zijn bang ze te uiten en kroppen ze op.

concentratieproblemen: in de veelheid van emoties bij het rouwen kan het zijn dat een kind van alles begint te vergeten en zich niet meer kan concentreren. Zelfs relatief gemakkelijke opdrachten worden dan zware karweien.

contact met de overledene: veel kinderen gaan op zoek naar hun dierbare overledene en proberen ermee in contact te komen. Sommigen beleven een verbondenheid in hun spel. Anderen doen een innerlijk babbeltje met de gestorvene, of deze wordt ook vaak ter hulp geroepen als het moeilijk gaat.

er-is-niks-aan-de-hand-gedrag van oudere kinderen en pubers: sommigen voelen zich innerlijk zo in de war dat ze vluchten in muziek, uitgaan, sport, computer of studies. Ze gaan hier dan overmatig veel tijd aan besteden om niet met zichzelf bezig te moeten zijn.

Omgaan met een kind in rouw

Er zijn, aanwezig zijn: laat kinderen niet alleen met hun groot verdriet, wees niet bang over wat je moet zeggen, maar luister vooral. Kinderen moeten kunnen vertellen, keer op keer het zelfde verhaal en ze zullen maar wat blij zijn met je ondersteunende aanwezigheid. Tracht kinderen het gevoel te geven dat ze altijd bij jou terecht kunnen en probeer hun gedrag, hoe vreemd dit ook mag zijn, niet te veroordelen.

Ruimte voor je eigen emoties: Je bent niet alleen leerkracht, maar misschien ook ouder en zeker ook een gewoon mens met je eigen emoties. Je mag je gerust kwetsbaar opstellen en emoties tonen aan kinderen, zolang je hen daarmee niet belast. Op moeilijke momenten hebben kinderen vooral nood aan authentieke personen. Als je tranen probeert te verbergen, leer je kinderen dat het niet gepast is om te wenen en zullen zij hun tranen misschien ook inslikken.

Juiste informatie: kinderen hebben recht op zoveel mogelijk juiste maar begrijpbare informatie over de omstandigheden van het overlijden, want je kan stellen dat hun fantasie nog erger is dan de werkelijkheid.

Kinderen betrekken bij de uitvaart: kinderen stellen het erg op prijs als er wordt rekening gehouden met hun wensen en inbreng. Het is ook goed ze de kans te geven om een laatste groet te brengen aan het lichaam van wie gestorven is. In sommige gevallen kan je dit, in overleg met de ouders, klassikaal organiseren (bv. wanneer een klasgenootje is overleden). Tijdens de afscheidsdienst kan rekening gehouden worden met de aanwezigheid van kinderen en eventueel kunnen kinderen voor een passend ritueel zorgen (Bv. witte ballonnen, met wensen en herinneringen laten vliegen).

Laat de leegte leeg: ga niet onmiddellijk op zoek naar compensaties vanuit de frustratie van het pijnlijke gemis. Stop dierbare spullen die aan de overledene herinneren niet onmiddellijk weg, maar geef ze een mooi plekje. Een lege bank, mag gerust voor de rest van het schooljaar leeg blijven.

Moedig kinderen aan: Moedig ze aan om hun verdriet te verwerken via spel, verhalen, tekeningen en door te praten met vriendjes en volwassenen.

Wees trouw aan het verdriet: Durf op de juiste momenten het verdriet om een verlies nog eens te bevragen en beperk je hierbij niet tot de eerste dagen of weken. De grootste klacht van veel rouwenden is dat de persoon die gestorven is na enige tijd wordt 'dood'gezwegen. Na de eindejaarsfeesten of op de sterfdag of verjaardag kan je een kind op de speelplaats nog eens vragen hoe het nu met hem gaat. Dit geeft hen belangrijke steun om die moeilijk dagen jaar na jaar door te komen.

Wat kan je doen op school ?

Op school kan je op drie niveau's rond het thema dood werken. Bij elk niveau kunnen we een aantal doelstellingen formuleren.

Je kan preventief werken rond het thema dood. Niet dat je de dood kunt voorkomen of schrappen uit het leven van kinderen, maar je kan wel voorkomen dat ze totaal los van het thema opgroeien. Het toneelstuk 'Het regent want de bomen hebben dorst' en de werkvormen die je in de lesmap terugvindt horen thuis op dit niveau.

Mogelijke doelstellingen:

De kinderen

- ontdekken dat doodgaan bij het leven hoort;
- ontdekken dat de dood onomkeerbaar is;
- ontdekken dat omgaan met dood, omgaan met gevoelens impliceert;

- staan stil bij de betekenis van de dood en een eventueel leven na de dood;
- ontdekken dat sommige kinderen al met de dood werden geconfronteerd.

Als een kind, een leerkracht, een ouder, een naast familielid of een goeie vriend overlijdt, kan een klasgroep in een crisissituatie terecht komen. Je staat samen met de kinderen plots oog in oog met de dood waardoor de dagelijkse structuur van het klasgebeuren in min of meerdere mate verstoord wordt. Op dat ogenblik kan je heel concreet stilstaan bij het gebeuren en de emoties die daardoor loskomen en kan je samen met de kinderen initiatieven nemen naar de nabestaanden of in het kader van de uitvaart

Mogelijke doelstellingen:

De kinderen

- staan stil bij het overlijden van iemand die ze kennen;
- geven uiting aan hun emoties;
- ontwikkelen hun empathie naar anderen toe;
- zoeken naar manieren om nabestaanden te ondersteunen;
- zoeken naar manieren om de achtergebleven leegte een plaats te geven;
- staan stil bij de verschillende facetten van een uitvaart.

In de periode na een overlijden ben je betrokken bij de rouwverwerking op lange termijn. Wanneer een volledige klas in rouw is (bv. wanneer een klasgenootje overleden is) kan je hier expliciet tijd voor vrijmaken. Je kan het verdriet van een rouwende klas niet overnemen, maar je kan het wel draaglijker maken, zodat de kinderen de kans krijgen hun verdriet een plaats te geven in hun leven.

Mogelijke doelstellingen:

De kinderen

- geven uiting aan hun emoties op langere termijn;
- zoeken naar manieren om om te gaan met het gemis;
- zoeken naar antwoorden op vragen als 'waar is mijn klasgenootje nu?';
- ontdekken de waarde van het troosten.

Bovenstaande tekst komt uit het boekje 'Als de dood voor de dood op school?' uitgegeven door Leefsleutels vzw. In dit boekje vind je nog meer theoretische informatie, een stramien voor een draaiboek (wat doe je als de school oog in oog komt de staan met de dood?), een activiteitenbundel, een overzicht van kinderboeken en nuttige verwijfsadressen.

De activiteitenbundel is opgebouwd rond de drie niveaus, die hierboven beschreven werden. Je vind er uitgewerkte activiteiten, doe-ideeën en tips voor kinderen van de eerste kleuterklas tot en met het zesde leerjaar.

Wil je meer informatie over het boekje 'Als de dood voor de dood op school?' of over een pedagogische studiedag of een vorming over het thema dood en rouwen op de basisschool kan je terecht bij:

Leefsleutels vzw

Leopoldstraat 95

2800 Mechelen

tel. 015 45 94 20

fax 015 45 94 29

e-mail: leefclefs@skynet.be

www.leefsleutels.be

3. Interessante websites over verlies en rouwverwerking bij kinderen en jongeren

Op veel van onderstaande websites zijn literatuurlijsten te vinden met (kinder-)boeken over verlies en rouw.

www.missingyou.be

VZW Missing You is een initiatief voor jongeren en jongvolwassenen die een broer, zus, ouder, vriend,... verloren hebben door sterfte en hier geregeld over willen praten met lotgenoten.

www.leefsleutels.be

Leefsleutels richt zich naar het onderwijs door het ontwikkelen van educatief materiaal, het organiseren van vormingen en het begeleiden van scholen en leerkrachten. Het versterken van het welbevinden van kinderen, jongeren en hun leerkrachten en het uitbouwen van de school tot een warme en aangename plek staan hierbij centraal.

www.in-de-wolken.nl

In de Wolken richt zich op verliessituaties die ontstaan door het overlijden van een belangrijke ander. Er worden brochures, boeken en andere materialen ontwikkeld voor rouwendenden. Hoewel In de Wolken zich richt op alle rouwendenden is zij met name gespecialiseerd in rouwende kinderen en jongeren.

www.zorgsaam.be

vzw Zorg-Saam, Centrum voor studie, advies en vorming. O.a. ook een luik over rouw.

www.palliatieve.org

Netwerk palliatieve zorg. Onder item 'rouw op school'.

Vanuit de bekommernis om rouw en verlies meer bespreekbaar en werkbaar te maken in de klas, werkten de Oost-Vlaamse Netwerken Palliatieve Zorg een project uit dat een handreiking wil zijn voor leerkrachten, zorgcoördinatoren en CLB-medewerkers bij verliessituaties op school.

www.lutcelie.be

Lut Celie is psychotherapeut en verliestherapeut en schreef al een aantal artikels en boeken over rouw bij kinderen. Zij is verbonden met vzw De Bleekweide in Sint-Amandsberg.

Vzw De Bleekweide heeft een breed aanbod van vorming en trainingen gericht op de geestelijke gezondheid van kinderen, jongeren en volwassenen in emotioneel herstel.

4. Interessante sites over psychische ziek-zijn

www.koppvlaanderen.be

'Kopp' staat voor: kinderen van ouders met psychische problemen.

Met een bevattelijke uitleg voor kinderen o.a. over manisch-depressiviteit.

<http://www.pzbethanienhuis.be/Emm2/Kinderen-zijn-welkom.htm>

Website van een psychiatrisch ziekenhuis in Zoersel met brochures voor kinderen (verschillende leeftijden) met uitleg over psychisch ziek zijn en wat dat voor hen kan betekenen.